

МЕХАНІЗМ ОЦІНКИ ЛІКВІДНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Розглядається сутність ліквідності та чинники, що впливають на неї. Досліджується динаміка залишків коштів на коррахунках вітчизняних банків в НБУ, відношення високоліквідних активів до коштів на вимогу по банківській системі України, оцінюється динаміка вільної ліквідності та мінливості високоліквідних активів української банківської системи.

Ключові слова: ліквідність, банки, банківська система, високоліквідні активи, кошти на вимогу, вільна ліквідність.

Постановка проблеми. Ліквідність банківської системи є одним із важливих об'єктів управління центральних банків усіх країн світу, що пов'язано з її роллю у ефективному функціонуванні банків країни, а також у забезпеченні ефективності монетарної політики. Зауважимо, що оптимальний рівень банківської ліквідності є передумовою виконання своїх функцій як окремим банком, так і всією банківською системою: він зумовлює їх надійність та фінансову стійкість. Водночас недостатня чи надлишкова ліквідність справляє негативний вплив, який має різноманітні прояви. Зокрема, низька ліквідність банку обмежує його платоспроможність, спричиняє втрату клієнтів, їх довіру, що ускладнює залучення депозитних ресурсів і доступ до зовнішніх (не депозитних) джерел фінансування для підтримання ліквідності. Внаслідок цього неминуче виникають фінансові проблеми, знижується прибутковість банку та ефективність його фінансово-економічної діяльності. У зв'язку з цим зазначимо, що проблеми з ліквідністю можуть перерости у кризу ліквідності, банкрутство та припинення діяльності банку з усіма негативними наслідками для його вкладників, акціонерів та клієнтів. Враховуючи характер тісних взаємозв'язків між банками, через ефект доміно криза ліквідності одного банку може поширитися на інші банки, створюючи загрозу дестабілізації всієї банківської системи країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що вперше питання банківської ліквідності розглядалося в роботах учених-економістів XIX – середини XX століття: Е.Брегеля, Б.Бухвальда, І.Ф. Гіндіна, В.А. Дмитрієва-Мамонова, З.П. Євзіна, З.С. Каценеленбаума, Н.К. Соколова, І.А. Трахтенберга, Л.І. Фрея, Л.Н. Яснопольського та інших. Значний внесок у розробку проблеми ліквідності банків зробили сучасні вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти: А.Є. Гусева, Е.Дж. Долан, Т.У. Кох, О.І. Лаврушин, П.Роуз, Дж.Сінкі, В.М. Усоскін, В.Авраменко, О.В. Дзюблюк, А.М. Мороз, Л.О. Примостка, І.В. Сало, М.І. Савлук, З.Щибиволок та інші. Роботи наведених авторів поступово сприяли розширенню уявлення про ліквідність як економічну категорію, а також про стратегії, методи та підходи до управління нею.

Постановка завдання. Сьогодні банки відіграють дуже важливу роль у структурі економічного ринку, адже саме на них покладено функцію регулювання грошово-кредитного обігу. Зрозуміло, що на банківський сектор вагомий вплив має як економічна, так і політична ситуація в країні та за її межами. Тому вітчизняні банки зазнали негативних наслідків у результаті фінансової кризи 2008 року, яка охопила майже всі країни світу, що, у свою чергу, позначилося на платоспроможності та ліквідності українських банків, які втратили можливість підтримувати свою ліквідність на оптимальному рівні. Таким чином, підтримка необхідного рівня вільної банківської ліквідності є важливою передумовою розвитку та фінансової стійкості банківської системи.

Викладення основного матеріалу. Термін «ліквідність» у буквальному розумінні характеризує легкість реалізації, продажу, перетворення матеріальних цінностей у грошові кошти [1, С. 261].

Енциклопедія банківської справи України подає таке трактування поняття «ліквідність» – це економічний термін, який означає:

1) здатність до реалізації, продажу, мобільного перетворення матеріальних та інших цінностей на реальні гроші (у цьому значенні розрізняють поняття «ліквідні кошти» та «ліквідні активи»);

2) спроможність підприємств, банків своєчасно виконувати свої кредитно-фінансові зобов'язання, можливість конвертувати відповідні активи в грошові кошти в готівковій чи безготівковій формі для оплати © О.В. Лисенок, 2014 у цьому значенні розрізняють ліквідність підприємства, ліквідність банку, ліквідність держави тощо) [2, С. 331].

В економічній літературі термін «ліквідність» широко застосовується в різних галузях і характеризує різні об'єкти економіки. В сучасних економічних умовах ліквідність банку необхідно розглядати як багаторівневу систему категорій, яка містить такі елементи, як ліквідність банківської системи, ліквідність банку, ліквідність балансу, ліквідність активів і пасивів. На макрорівні виділяють ліквідність банківської системи, яка залежить від ліквідності центрального банку та ліквідності банків другого рівня. В свою чергу, категорія «ліквідність банку» визначається за допомогою ліквідності балансу, а також

ліквідності активів і пасивів. Всі вказані поняття тісно пов'язані між собою і розглядаються у взаємозалежності. Таким чином, ліквідність банківської системи – це спроможність забезпечити своєчасне виконання всіх боргових зобов'язань перед вкладниками, кредиторами і засновниками банківських установ, можливість залучати в повному обсязі вільні кошти юридичних і фізичних осіб та надавати кредити і здійснювати інвестиції у розвиток економіки країни [3, С. 19–20].

Слід зазначити, що на банківську ліквідність впливає широкий спектр чинників, які можна поділити на дві групи: зовнішні та внутрішні, як це відображено на рисунку 1.

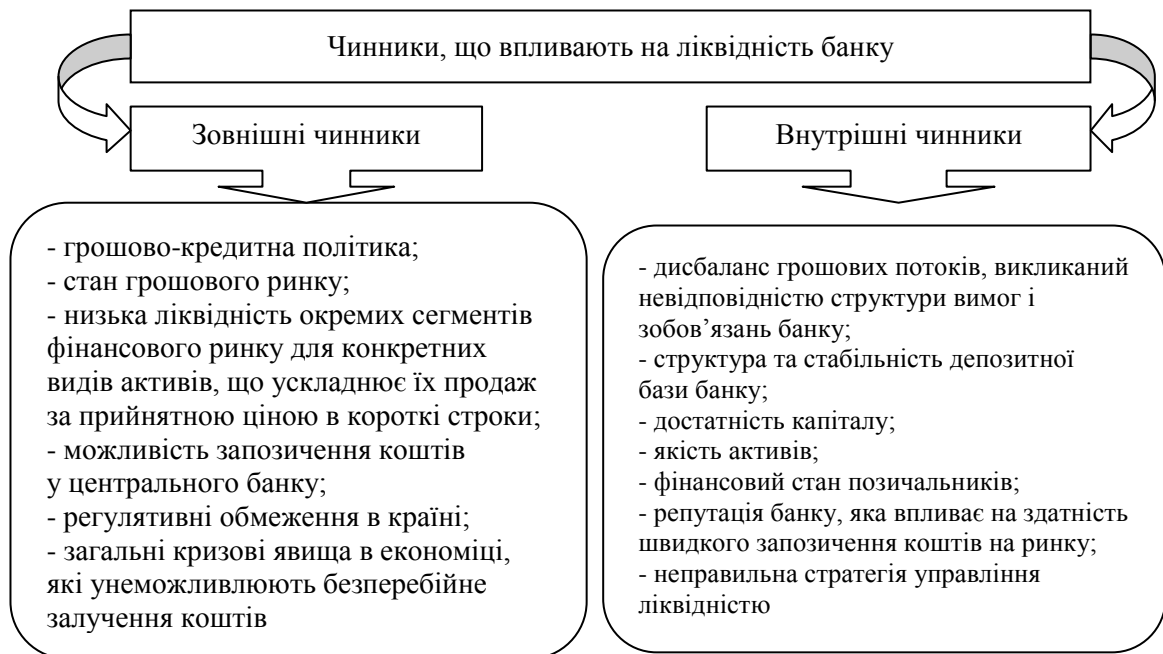

Рис. 1. Чинники, що впливають на банківську ліквідність [4, С. 149]

З огляду на те, що чинниками ліквідності банківської системи є не лише фактори макроекономічного, а й насамперед мікроекономічного характеру, які пов'язані з недостатньо ефективним управлінням ліквідністю всередині банків через недосконалу систему її прогнозування, для підвищення ефективності управління ліквідністю банківської системи в Україні необхідні комплексний підхід і зусилля багатьох суб'єктів, зокрема Національного банку України, уряду та безпосередньо самих банків.

Зазначимо, що ліквідність банківської системи найчастіше характеризується залишками коштів на коррахунках банків у НБУ, оскільки такі активи вважаються найбільш ліквідними та забезпечують впевненість банку в своїй здатності відповідати за рахунками у разі крайньої необхідності.

За цим показником банківська система України є ліквідною та продовжує нарощувати ліквідність і надалі (рис. 2), залишки на коррахунках поступово зростають, тренд є позитивним, незважаючи на деякі коливання, що можуть бути викликані значними обсягами операцій банків у певний період. Проте надлишкова ліквідність не є сприятливим фактором розвитку економіки країни, тому необхідно підтримувати цей показник на оптимальному рівні.

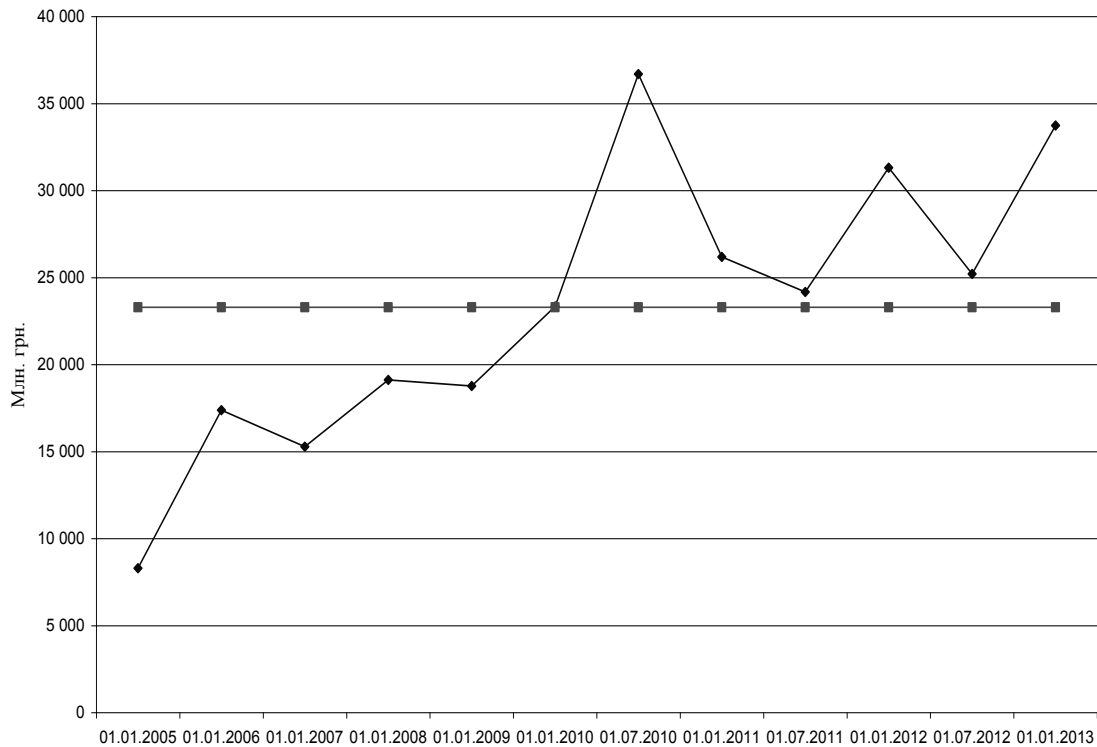

Рис. 2. Динаміка залишків коштів на коррахунках банків України в НБУ порівняно із середнім значенням (складено автором на основі даних [5; 6])

Слід також зауважити, що показник залишків коштів на коррахунках у НБУ не в змозі повністю описати стан ліквідності банківської системи країни. Для більш повної оцінки ліквідності необхідно проаналізувати показник стану ліквідності банківського сектора, що характеризує відношення високоліквідних активів банківської системи до зобов'язань на вимогу (рис. 3), оскільки саме кошти на вимогу є найбільш непередбачуваними та швидко реагують на будь-які зміни ззовні та всередині країни. Тому, чим менше покриті кошти на вимогу високоліквідними активами, тим вищою є ймовірність кризи ліквідності, яка може загрожувати фінансовій стійкості всій банківській системі.

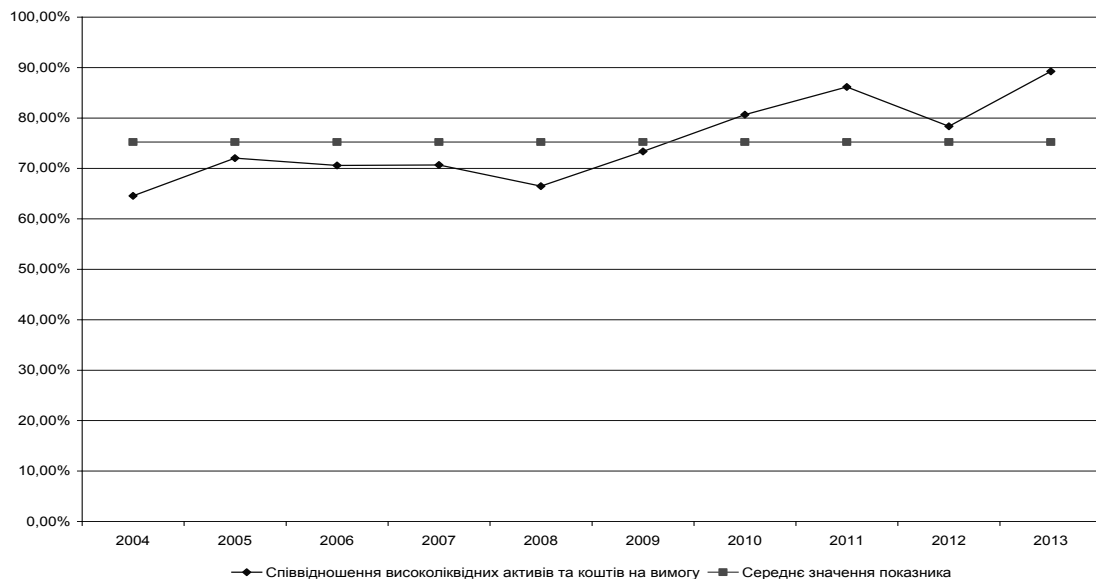

Рис. 3. Відношення високоліквідних активів до коштів на вимогу по банківській системі України на 01.01 (складено та розраховано автором на основі даних [5; 6])

Як видно на рисунку 3, середнє значення аналізованого показника становить близько 75 %. Протягом 2003–2012 років його значення суттєво не відхиляється від середнього, тому можемо стверджувати, що кошти на вимогу клієнтів у вітчизняній банківській системі покриваються високоліквідними активами

приблизно на 75 %. Найвище значення співвідношення високоліквідних активів до коштів на вимогу спостерігається на 01.01.2013 року і складає приблизно 90 %, що свідчить про поступове зниження ймовірності настання кризи ліквідності банківської системи України в майбутньому.

Слід також зазначити, що попит на ліквідність формується сумарним обсягом обов'язкових резервних вимог, які зберігаються на рахунках банків у центральному банку, та вільною ліквідністю (кошти на рахунках банків у центральному банку, за винятком коштів за сформованими обов'язковими резервними вимогами) [7]. Тобто, кількісно ліквідність вітчизняної банківської системи визначається обсягом вільних коштів на кореспондентських рахунках банків у Національному банку України.

З приводу цього зазначимо, що об'єктом регулювання для центрального банку є вільна ліквідність (вільні резерви) банківської системи, яка може містити як оптимальну, так і надлишкову складові, а в окремих банках в умовах кризи ліквідність може бути взагалі відсутньою. В балансі центрального банку обсяг вільної ліквідності буде незначним, якщо позиція ліквідності в банківській системі характеризується структурним дефіцитом, і навпаки – обсяг вільних резервів буде значним за структурного надлишку ліквідності (рис. 4).

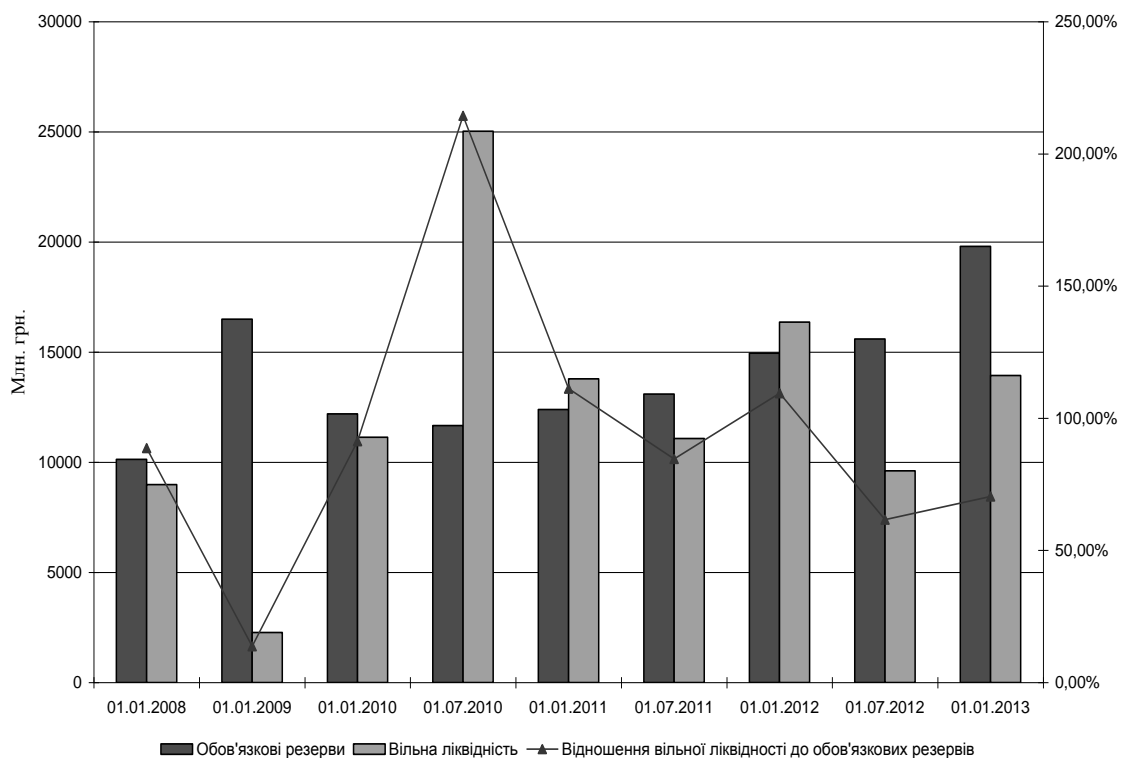

Рис. 4. Динаміка вільної ліквідності банківської системи України (складено та розраховано автором на основі даних [6; 8])

Як бачимо на рисунку 4, в останні роки найменший рівень вільної ліквідності спостерігався за станом на 01.01.2009 року: вільні резерви перевищили рівень обов'язкових резервних вимог лише на 13,75 %, порівняно з 88,69 % на 01.01.2008 р., зменшившись при цьому на 6719 млн. грн. Така ситуація свідчить про зміну в Україні структурної позиції профіциту ліквідності банківської системи її структурним дефіцитом унаслідок світової фінансової кризи, яка загострила негаразди, що накопичилися у вітчизняній банківській системі.

Протягом 2009–2012 років вітчизняним банкам вдалося накопичити достатній обсяг ліквідних коштів, зокрема на 01.07.2010 року відношення вільної ліквідності до обов'язкових резервів становило 214,43 %, і хоча на 01.01.2013 року це значення суттєво зменшилося до 90 %, проте це свідчить про використання вітчизняними банками надлишкових ліквідних коштів у дохідних активах.

Таким чином, банки, які володіють достатнім рівнем ліквідності, мають можливість з мінімальними втратами виконувати такі функції: здійснювати платежі за дорученням клієнтів; вчасно повертати вкладникам грошові кошти у визначений строк; задовольняти попит клієнтів на гроші у межах взятих на себе зобов'язань; виконувати зобов'язання за випущеними в обіг цінними паперами; здатність відповідати за зобов'язаннями, що можуть виникнути у майбутньому.

Якщо ж банки мають недостатню ліквідність, то вони не можуть отримати необхідну кількість коштів як шляхом збільшення своїх зобов'язань, так і шляхом швидкої реалізації активів за мінімальних втрат, що негативно відображається на прибутковості банку. У найгіршому випадку недостатня

ліквідність може призвести до неплатоспроможності банку, тобто настання ризику втрати ліквідності, який Базельський комітет визначає як «нездатність банку регулювати скорочення пасивів або фінансувати зростання активів» [9].

Узагальнення сказаного вище дає підстави стверджувати, що ризик ліквідності банку – це неспроможність банку постійно та безперервно задовольняти власні потреби в грошових коштах та виконувати свої зобов'язання в належні строки, не зазнавши при цьому неприйнятних фінансових втрат.

У зв'язку з цим зазначимо, що ризик банківської ліквідності виникає через: недостатню ліквідність для виконання банком своїх зобов'язань перед кредиторами і вкладниками; недостатню ліквідність для задоволення попиту клієнтів банку на кредити; надлишок ліквідних коштів, оскільки в такому разі банк втрачає певний дохід від розміщення високоліквідних активів. Слід також зазначити, що про наявність ризику ліквідності свідчить і мінливість (волатильність) високоліквідних коштів, що визначаються за формулою середньоквадратичного відхилення [10, С. 99]:

$$\sigma = \sqrt{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (x_i - \bar{X})^2}, \quad (1)$$

де x_i – обсяг високоліквідних активів в i -й період; $\bar{X}_{сер}$ – середнє значення високоліквідних активів; N – кількість досліджуваних періодів.

Розрахунок волатильності високоліквідних активів банківської системи України наведемо у таблиці 1.

Таблиця 1

Оцінка мінливості високоліквідних активів банківської системи України

Період	Високоліквідні активи, млн. грн. [6]	Темпи росту	Відхилення від середнього значення	Квадрат відхилень
1	2	3	4	5
01.01.2004	16043			
01.07.2004	17 713	1,104	-0,0407	0,002
01.01.2005	23595	1,332	0,1872	0,035
01.07.2005	25 930	1,099	-0,0459	0,002
01.01.2006	36482	1,407	0,2621	0,069
01.07.2006	34 646	0,950	-0,1952	0,038
01.01.2007	44851	1,295	0,1497	0,022
01.07.2007	54 153	1,207	0,0626	0,004
01.01.2008	63 587	1,174	0,0294	0,001
01.07.2008	66 288	1,042	-0,1024	0,010
01.01.2009	79 702	1,202	0,0575	0,003
01.07.2009	85 046	1,067	-0,0778	0,006
01.01.2010	96 384	1,133	-0,0115	0,000
01.07.2010	120310	1,248	0,1034	0,011
01.01.2011	131666	1,094	-0,0505	0,003
01.07.2011	133811	1,016	-0,1286	0,017
01.01.2012	141608	1,058	-0,0866	0,007
01.07.2012	133487	0,943	-0,2022	0,041
01.01.2013	164759	1,234	0,0894	0,008
Середнє значення	77372	1,145		0,015
Стандартне відхилення				12,45 %

Як свідчать результати таблиці 1, мінливість високоліквідних активів становить 12,45 %, і це означає, що середня сума високоліквідних активів може максимально відхилитися на 12,45 %, як в бік зростання, так і в бік зменшення, тобто ризик зміни ліквідності вітчизняної банківської системи є незначним.

Слід зазначити, що окрім механізму оцінки та управління ліквідністю, особливе місце посідає її контроль та моніторинг, які є необхідною умовою стабільного функціонування банків, подальшого планування і прогнозування, покращення показників їх діяльності. Результати, отримані в процесі контролю і моніторингу ліквідності банківської системи, є основою для прийняття адекватних управлінських рішень та коригування планів при зміні ситуації. Особливої актуальності набуває впровадження контролю і моніторингу ліквідності з огляду на негативні наслідки кризи ліквідності як вітчизняного, так і світового грошового ринку. Зауважимо, що контроль і моніторинг ліквідності є взаємодоповнюючими та взаємозалежними процесами, що дозволяє вважати їх системою, яка визначається взаємозв'язками між об'єктами і суб'єктами контролю і моніторингу. Враховуючи сказане вище зазначимо,

що контроль та моніторинг ліквідності банківської системи необхідно здійснювати поетапно, починаючи від постановки завдань і вибору об'єкта та виду контролю і моніторингу ліквідності, закінчуючи прийняттям управлінських рішень щодо усунення виявлених відхилень (рис. 5).

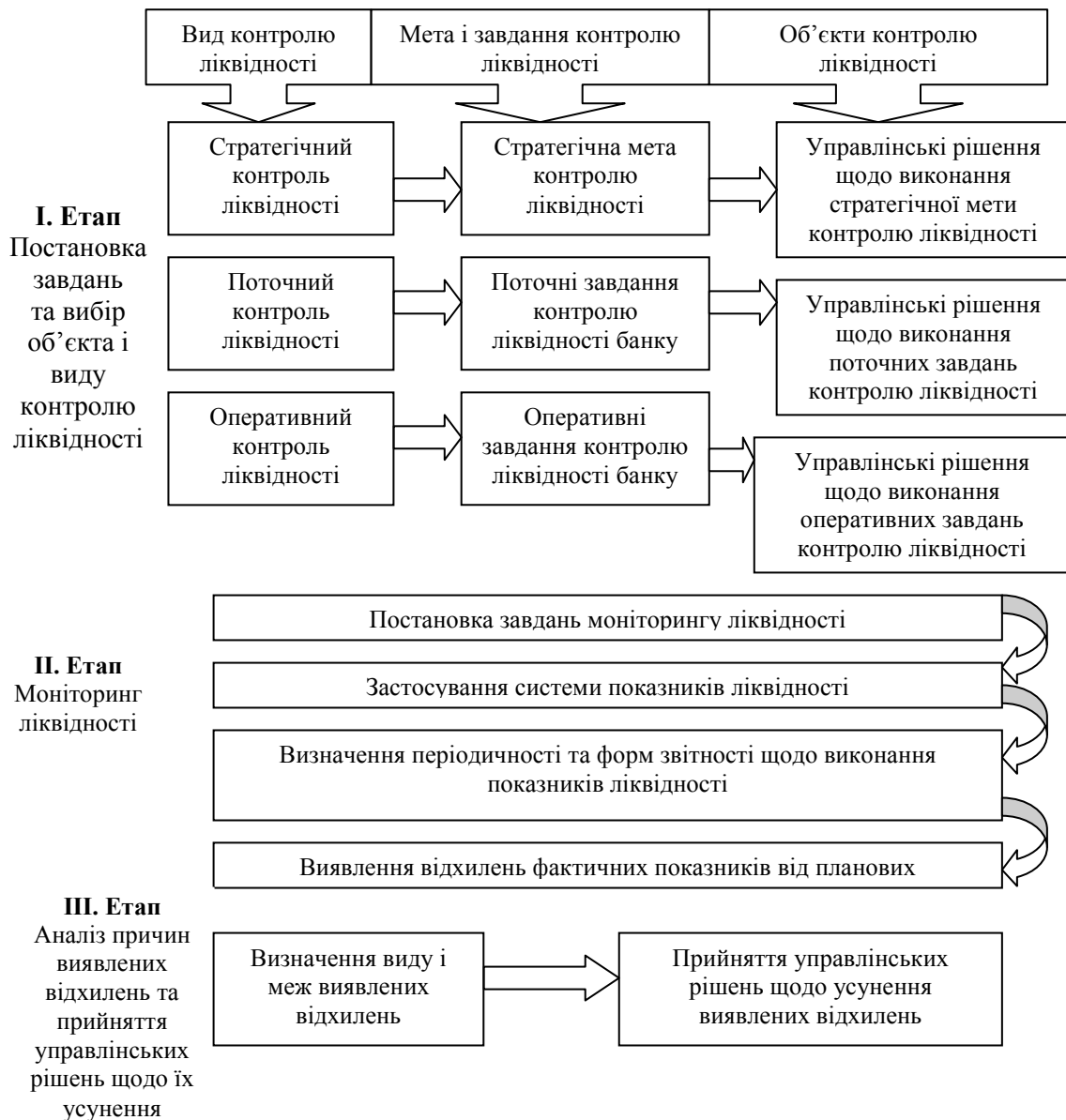

Рис. 5. Етапи контролю і моніторингу ліквідності банківської системи [11, С. 194]

Таким чином, контроль і моніторинг ліквідності є важливими фінансовими методами управління ліквідністю банків. Рівень організації системи контролю і моніторингу ліквідності банківської системи, що передбачає поетапну його реалізацію, визначає ефективність впроваджуваної банками політики управління ліквідністю, що сприяє удосконаленню функціонування банківських установ у цілому.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можемо зробити висновок про те, що банківська ліквідність відіграє життєво важливу роль як у діяльності окремого банку, так і у банківській системі взагалі. Неліквідний банк не може виконувати свої функції і проводити операції з обслуговування клієнтів, його рейтинг знижується, що значно ускладнює запозичення коштів із зовнішніх джерел, і це призводить до втрати банківського прибутку. Тому вирішення проблем ліквідності повинно мати найвищий пріоритет у роботі банків, а моніторинг ліквідності та вживання відповідних заходів щодо підтримання оптимального рівня ліквідності є неодмінною умовою самозбереження та виживання кожного банку в ринковому середовищі. Всебічна та чітка оцінка ліквідності комерційного банку дає можливість отримати максимум інформації для аналізу його фінансової стійкості.

Список використаної літератури:

1. *Загородній А.Г.* Фінансовий словник / *А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко.* – 3-тє вид., випр. та доп. – К. : Знання, 2000. – 587 с.
2. Енциклопедія банківської справи України ; редкол. В.С. Стельмах та ін. – К. : Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.
3. *Галицька Е.* Удосконалення системи показників ліквідності комерційних банків / *Е.Галицька, Л.Висоцька* // Банківська справа. – 2002. – № 2. – С. 19–25.
4. *Козьмук Н.І.* Ліквідність банку як фактор забезпечення стійкості в період фінансової нестабільності / *Н.І. Козьмук* // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2009. – Вип. 27. – С. 147–153.
5. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua>.
6. Дані фінансової звітності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua>.
7. *Grey S.* Central Bank management of surplus liquidity: Handbooks in Central Banking Lecture Series no. 6. / *S.Grey.* – London : Bank of England, august 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bankofengland.co.uk/education/Documents/ccbs/ls/pdf/lshb06.pdf>.
8. Основні тенденції грошово-кредитного ринку України за 2008–2012 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua>.
9. Core principles for effective banking supervision / Basle Committee on Banking Supervision. – Basle, September 1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bis.org/publ/bcbs30a.pdf.
10. Банківські ризики: теорія та практика управління : монографія / *Л.О. Примостка, О.В. Лисенок, О.О. Чуб* та ін. – К. : КНЕУ, 2008. – 456 с.
11. *Серпенінова Ю.С.* Визначення етапів контролю і моніторингу ліквідності банку / *Ю.С. Серпенінова* // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2011. – Вип. 33. – С. 193–198.

ЛИСЕНОК Олексій Володимирович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі.

Наукові інтереси:

– вдосконалення ефективності аналізу в управлінні фінансово-економічною діяльністю.

Тел.: (067)758–77–18.

E-mail: admin.01@inbox.ru

Стаття надійшла до редакції 16.04.2014